

Tanja Habrle

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Filozofski fakultet
thabrle@unipu.hr
 0000-0001-7225-485X

Žensko autorstvo u časopisu *Varietas* (1904. – 1912.): prisutnost, prilozi, recepcija i kulturna medijacija¹

Izvorni znanstveni rad

Primljeno / Received: 12. 9. 2025.

Original scientific paper

Prihvaćeno / Accepted: 14. 10. 2025.

UDK 821.131.1-055.2:050]“1904/1912“

<https://doi.org/10.32728/tab.22.2025.4>

NACRTAK

Rad analizira prisutnost i objavljivanje književnica u ilustriranom mjesečniku *Varietas. Casa e famiglia* (1904. – 1912.), reprezentativnom obiteljskom časopisu u Italiji početkom 20. stoljeća. Iako nije bio specijalizirani ženski časopis, *Varietas* se otvorio suradnji s književnicama i novinarkama, čime je pridonio kulturnoj vidljivosti ženskoga autorstva u javnom prostoru. Na temelju primarnih izvora iz digitalne zbirke Biblioteca Nazionale Centrale di Roma i primjeraka pohranjenih u Sveučilišnoj knjižnici u Puli, istraživanje prikazuje različite modalitete ženskoga sudjelovanja: vlastitu književnu produkciju (Ada Negri, Vittoria Aganoor, Grazia Deledda, Virginia Piatti Tango/Agar), novinarsko-publicističke i modno-estetske priloge (Anna Franchi, Enrica Grasso, Cesarina Lupati, „Fidelia“) te recepcijske osvrte muških suvremenika (Giannino Antona-Traversi o Neeri; Riccardo Sonzogno o Irmu Gramatica). U radu se donose dvojezični citati (it // hr): izvorni navodi

---

¹ Ovaj je rad jedan od rezultata institucionalnoga istraživačkog projekta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli Između margine i memorije: talijanske spisateljice 19. i 20. stoljeća u fundusu Sveučilišne knjižnice u Puli (FundusFem, IIP_UNIPU_010155). [This work was funded by the EU NextGeneration under the Juraj Dobrila University of Pula institutional research project number IIP_UNIPU_010155. Any opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed in this material are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Juraj Dobrila University of Pula.]

na talijanskom preuzeti su iz samoga časopisa, dok su hrvatski prijevodi autoričini. Takvi citati potvrđuju da su autorice u *Varietasu* djelovale kao pjesnikinje, pripovjedačice, kritičarke i protagonistice kazališno-književnih rasprava, dok su muški kritičari sukreirali okvir njihove javne valorizacije. Analiza pokazuje da je časopis funkcionirao kao prostor kulturne medijacije u kojem su se ženski glasovi integrirali u širi književno-društveni kontekst ranoga 20. stoljeća.

Ključne riječi: *Varietas*, obiteljska ilustrirana periodika, žensko autorstvo, književnice, kulturna medijacija, recepcija, moda i kazalište, Sonzogno

1. UVOD

Ilustrirani mjesečnik *Varietas*, pokrenut u Milanu 1904. godine pod uredničkim vodstvom Giannina Antona-Traversija i u izdanju nakladničke kuće Sonzogno, predstavlja reprezentativan primjer obiteljske periodike ranoga 20. stoljeća u Italiji² (*Varietas* 1904. – 1940.)³. Definiran u zaglavlju kao *Rivista illustrata* (1904), a potom kao *Varietas. Casa e Famiglia*. Časopis *Rivista mensile illustrata* objavljivao je širok raspon sadržaja, od književnih priloga, likovnih i kazališnih osvrti te putopisnih reportaža do notnih priloga, popularnoznanstvenih tekstova iz humanistike, društvenih, tehničkih i prirodnih znanosti, medicine i umjetnosti, uz rubrike o modi i svakodnevicu, te se profilirao kao jedno od atraktivnijih i opsežnijih izdanja svojega doba (APICE s. a.).

Premda nije pripadao krugu specijaliziranih ženskih časopisa, poput časopisa *La Donna* (Alesi 2001) ili *Cordelia*, *Varietas* se otvorio suradnji s književnicama i novinarkama te objavljivanju kritičkih i recepcijskih tekstova o njihovim djelima. Time je oblikovao prostor u kojem su se ženski autorski glasovi susretali i prepletali s muškim, stvarajući složen hibridni diskurs koji je odražavao interakciju popularne i visoke kulture (Franchini i Soldani 2004: 7-9). Analiza prisutnosti književnica u časopisu

2 U talijanskom kontekstu pojam *periodico familiare* označuje ilustrirane časopise namijenjene širokom građanskom čitateljstvu, često višegeneracijskom, koji su, osim književnih i kulturnih rubrika, sadržavali i tekstove o odgoju, domaćinstvu, zdravlju i društvenom životu (usp. Franchini i Soldani 2004; Plebani 2019). Takvi su časopisi pridonijeli oblikovanju zajedničke kulturne svijesti i obrazaca građanskoga života početkom 20. stoljeća.

3 Napomena: Iako je časopis *Varietas. Casa e famiglia* izlazio od 1904. do 1940. (s prekidom od 1928. do 1931.), zbog opsega građe analiza u ovom radu ograničena je na razdoblje od 1904. do 1912., a preostala godišta bit će obuhvaćena u sljedećoj fazi istraživanja.

stoga omogućuje uvid u procese kulturne vidljivosti i legitimizacije ženskoga autorstva u Italiji na prijelazu stoljeća.

Korpus obuhvaća cjelovita godišta časopisa od 1904. do 1912. godine⁴, dostupna u digitalnoj zbirci Biblioteca Nazionale Centrale u Rimu (BNC Roma s. a.)⁵ te primjerke u Zavičajnoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Puli (SKPU s. a.)⁶. Rad se oslanja na novija istraživanja o ženskoj periodici i autorstvu (Plebani 2019; Rasy 2020; Franchini i Soldani 2004), uz uvid u ranije sinteze (Arslan 1998) te na kanonske teorijske okvire o ženskom pismu i reprezentaciji (Cixous 1976; Gilbert i Gubar 1979).

Metodološki je pristup književno-povijesni i kulturološki, s naglaskom na povijest periodike, žensko novinarstvo i kulturnu medijaciju. Primarni izvori časopisa *Varietas* analiziraju se i kontekstualiziraju na temelju navedene literature, što omogućuje da se prilozi književnica interpretiraju istodobno kao književno-publicistički tekstovi i kao dokumenti društveno-kulturnih pregovora između privatne i javne sfere, ženskog i muškog diskursa te popularne i visoke kulture.

Analizom književnih, publicističkih i recepcijskih priloga autorica nastoji mapirati njihovu poziciju unutar estetskih tendencija talijanske književnosti ranoga *novocenta* i prikazati načine njihove kulturne afirmacije u obiteljskoj periodici.

2. PROFIL ČASOPISA I UREDNIČKA POLITIKA

Varietas. Casa e famiglia izlazio je od 1904. do 1940., s prekidom od 1928. do 1931. te je gotovo četiri desetljeća predstavljao jedan od najsustavnijih pokušaja oblikovanja kulturno-obiteljskoga časopisa u Italiji (Habrle 2025:

4 Raspon od 1904. do 1912. godine obuhvaća razdoblje inicijalne uredničke koncepcije pod Gianninom Antona-Traversijem i prvu fazu suradnje ženskih autorica prije preuzimanja uredništva Pasqualea De Luce (1913), što omogućuje analizu formativnoga profila časopisa prije kasnijih promjena orijentacije i ritma izlaženja.

5 Biblioteca Nazionale Centrale di Roma, Emeroteca digitale (*Varietas*): <http://digitale.bnc.roma.sbn.it/tecadigitale/emeroteca/classic/CFI0307758>

6 Sveučilišna knjižnica u Puli, Zavičajna zbirka „Historica“ (primjerci časopisa *Varietas*).

28-29)⁷. Uredničku je odgovornost u početku imao Giannino Antona-Traversi, što potvrđuje i utemeljiteljski program „Ai Lettori” (*Varietas. Rivista illustrata*, Anno I, n. 1, svibanj, 1904), gdje se časopis predstavlja kao ilustrirana mjesečna revija s originalnim književnim prilogima te nizom rubrika (glazbene stranice s notnim prilogima; odgoj, domaćinstvo, moda; napredak znanosti i tehnike; bibliografija i preporuke za čitanje; bogato ilustrirana fotografska stranica; stalni fotografski natječaj) (*Varietas* 1904: 3-4). Od prosinca 1910. Antona-Traversiju pridružuje se Pasquale De Luca kao sudirektor (*Varietas* 1910: 1), a od siječnja 1913. De Luca u potpunosti preuzima vođenje časopisa (*Varietas* 1913: 1).

Svaki je broj obuhvaćao približno od 80 do 90 stranica, što je *Varietas* činilo opsežnim u odnosu na usporedive revije. Primjerice, *Emporium. Rassegna mensile illustrata d'arte e di cultura* izlazio je „ogni mese d'un fascicolo di 80 pagine // svakoga mjeseca po jedan broj od 80 stranica” (Ferretti 2009: XIII), dok je *La Lettura* oko 1910. ostvarivala približno 1.187 stranica godišnje (približno od 90 do 100 stranica po broju) (Braidense-ED s. a.; *La Lettura* 1910). Unutar korpusa ženske i obiteljske periodike *La Donna* (1904. – 1915.) prelazila je iz dvotjednika u mjesečnik, s bitno manjim opsegom po svesku (Alesi 2001).⁸ Usporedivi časopisi, iako srodne koncepcije, zadržavaju veći stupanj institucionalne konvencionalnosti, dok *Varietas* pokazuje otvorenost prema ženskoj suradnji i raznovrsnijem književnom izrazu.

U siječanjskom broju iz 1910. istaknute su kao suradnice: Matilde Serao, Neera (Anna Radius Zuccari), Grazia Deledda, Ada Negri, Annie Vivanti, Amalia Guglielminetti i Cordelia (Virginia Tedeschi Treves); u stalnom krugu autorica spominju se i Vittoria Aganoor Pompilj, Amelia Rosselli, Virginia Piatti (Agar), Cesarina Lupati te Enrica Grasso. Među istaknutim suradnicima navode se, uz već navedene, Salvatore Farina, Virgilio Brocchi, Adolfo Albertazzi, Giulio Bechi, Sabatino Lopez, Luigi Capuana, Pasquale De Luca, Riccardo Sonzogno, Enrico Morselli, Vittorio Pica, Salvatore Di Giacomo, Silvio Zambaldi, Roberto Bracco, Cesare

7 Urednički koncept *Varietas* može se usporediti s revijama *La Lettura* (nakladnik Corriere della Sera) i *L'Illustrazione Italiana*, koje su njegovale sličan spoj književnosti, popularne znanosti i kulturne divulgacije, ali su rjeđe objavljivale tekstove ženskih autorica. U tom smislu *Varietas* pokazuje inkluzivniji pristup suradnji književnica.

8 Usporedni pregled talijanske periodike s početka stoljeća pokazuje da se *Varietas* pozicionirao između kulturno-umjetničkih revija poput *Emporiuma* i popularnih obiteljskih listova poput *Cordelie*, čime je zauzimao prijelazno mjesto između kulturne izobrazbe i zabave (usp. Ferretti 2009; Alesi 2001; Invitto 1980).

Lombroso, Giuseppe Sergi, Cosimo Giorgieri-Conti, Francesco Pastonchi, Arnaldo Cipolla, Pompeo Molmenti, Giovanni Bertacchi, Sem Benelli, Federico Verdinois, Federico De Roberto, Giuseppe Antonio Borgese, Innocenzo Cappa, Antonio Beltramelli, Carlo Bertolazzi, Alfredo Panzini i Luigi Barzini; uredništvo čine Cesare E. Andrioli, Efraim Borsa, Riccardo Balsamo Crivelli i Enrico Aresca, a za glazbene stranice najavljeni su, među ostalima, Pietro Mascagni, Ruggero Leoncavallo, Umberto Giordano, Francesco Cilea, Riccardo Zandonai i Ermanno Wolf-Ferrari (*Varietas* 1910: 1-3). Kontinuiranu suradnju potvrđuju i konkretni prilozi u drugim godištima: G. Deledda, *Il Natale di un malato* (a. III, n. 22, 109-113) i *Novella sentimentale* (a. III, n. 32, 1067-1076); A. Negri, „La vasca” (a. III, n. 32, 1082) te razgovor A. Franchi s autoricom (a. IV, n. 34, 144-147); V. Aganoor, „A Carmen Sylva” (a. III, n. 29, 811); A. Rosselli, „La coppia Lilliput” (a. I, n. 7, 1-8); V. Piatti (Agar), „Se non son bella...” (a. IX, n. 96, 113); C. Lupati, „La donna all’Esposizione di Milano” (a. III, n. 31, 990-994); E. Grasso, „Una pittrice” (a. VII, n. 34, 503-507); u recepcijskom sloju G. Antona-Traversi o Neerinu romanu *Crevalcore* (a. IV, n. 41, 763-764) te R. Sonzognu, „Irma Gramatica” (a. III, n. 21, 18-23).

Tematski profil bio je izrazito raznolik: književni prilozi (novele s ilustracijama, stihovi), kazališne i glazbene stranice, eseji i vijesti iz likovnih umjetnosti (pisma o umjetnosti), prikazi izložba, reportaže i putopisi, sportske teme, popularnoznanstveni tekstovi iz prirodnih znanosti, medicine, antropologije i etnologije te rubrike o modi i „ženskim kronikama”, uz bilješke o knjigama i časopisima te sadržaji o domaćinstvu i odgoju djece (*Varietas* 1910: 2). Ta širina svjedoči o uredničkoj politici usmjerenoj na oblikovanje reprezentativne obiteljske revije za čitateljstvo srednje klase koje teži kulturnom i obrazovnom usavršavanju (Franchini i Soldani 2004)⁹.

Utemeljiteljskim programom „Ai Lettori” [„Čitateljima”] časopis je od početka definiran s jezgrenom književnom orijentacijom (originalni prozni i pjesnički prilozi). Okrenutost književnosti potvrđuje serijska objava Wildeova romana *Il ritratto di Dorian Gray // Slika Dorian Gray*, od lipnja 1905. do svibnja 1906. (br. 14-25) (Mason 1914), što svjedoči o uredničkoj politici promicanja umjetničkoga stvaralaštva. Taj se profil

⁹ Čitateljsku osnovu *Varietasa* činila je obrazovana urbana srednja klasa, kojoj su ilustrirane revije ranoga *novecenta* nudile kulturni sadržaj u popularnom obliku. Prema analizama Franchini i Soldani (2004) te Plebani (2019) takva je periodika služila kao medij kulturne edukacije i društvene identifikacije, s posebnim naglaskom na žensku publiku u ulozi čitateljice i potrošačice kulture.

standardizira i proširuje programskim tekstom „Cosa sarà *Varietas* nel 1910” [„Što će *Varietas* biti 1910. godine”] (*Varietas. Rivista mensile illustrata*, Anno VII, n. 69, siječanj 1910), uvođenjem stabilnih rubrika i naglašene kulturne i znanstvene divulgacije uz aktivno uključivanje čitatelja (*Varietas* 1910: 9-10). U tom konceptualnom okviru književnice i novinarkе postupno se afirmiraju kao autorice i kritičarke, pridonoseći dinamici i heterogenosti časopisa, pa se *Varietas* može razumjeti kao prostor integracije ženskoga autorstva u širi kulturni diskurs ranoga 20. stoljeća (Franchini i Soldani 2004; Rasy 2020).

3. MODALITETI PRISUTNOSTI KNJIŽEVNICA U VARIETASU

Prisutnost književnica u *Varietasu* ostvaruje se u trima međusobno povezanim modalitetima: (1) autorskim književnim priložima (poezija/proza), (2) novinarsko-publicističkim i kritičkim tekstovima koje potpisuju same autorice te (3) recepcijskim osvrtima uredništva i suvremenika. U nastavku se ti modaliteti sagledavaju u jedinstvenom analitičkom okviru, uz oslonac na relevantne primarne tekstove i suvremene teorije ženskoga pisma i ženske književne povijesti. Većina autorica koje surađuju u *Varietasu* djeluje u prijelaznom razdoblju između kasnoga verizma i ranoga modernizma, kada se u talijanskoj književnosti ostvaruje prijelaz s realističke objektivnosti prema introspektivnoj i simboličkoj ekspresiji. Njihova poetika često kombinira sentimentalni realizam s elementima psihološke analize i simboličke sugestivnosti, pri čemu se javljaju motivi unutarnjeg sukoba, ženske samospoznaje i društvene nepravde (usp. Arslan 1998; Rasy 2020).¹⁰

U pjesmi „La vasca” [„Zdenac”] Ada Negri gradi introspektivni *psihotopos* na negaciji odraza: „C’è un’ampia vasca in mezzo al mio giardino, / ove l’acqua non fa specchio, profonda / e verde – Io seggo a volte, sitibonda / di quiete, sull’umido gradino // U sredini moga vrta nalazi se veliki zdenac, gdje voda ne zrcali, duboka i zelena – katkad sjednem, žedna smirenja, na vlažno stubište.” (Negri 1906: 1082). Paradoks žeđi uz izvor vode pojačava

¹⁰ Književni izrazi autorica prisutnih u *Varietasu* ostvaruju se unutar prijelaza između verizma i ranoga modernizma, pri čemu svaka razvija specifičan izraz. Ada Negri introspektivno tematizira moralnu i egzistencijalnu samoću, Virginia Piatti-Tango (Agar) ironično razgrađuje ideal ljepote, a Vittoria Aganoor afirmira transnacionalnu simboliku ženskih figura. Cesarina Lupati u eseju o Milanskoj izložbi prenosi ženski pogled u javnu sferu moderniteta, dok Enrica Grasso spaja kritičarsku prosudbu i estetsku refleksiju, a Grazia Deledda povezuje popularnu periodiku s kanonskim književnim prostorom, potvrđujući kulturnu i estetsku raznolikost *Varietas*a.

osjećaj neispunjenosti, dok liminalno „vlažno stubište” označuje prag između svijeta i unutarnjeg skloništa; niz negacija „nulla mi dice l’acqua... né dolore, né gioia // ništa mi voda ne govori... ni bol, ni radost” i leksik deficita „qualcosa... mi manca // nešto... mi nedostaje” kulminiraju zazivom „piccola vita stanca // maleni, umorni živote” i slutnjom nepovratnosti. Taj introspektivni registar nadopunjuje autopoetičko samopozicioniranje u razgovoru s Annom Franchi, gdje se autorica definira kao „povera operaia della penna // siromašna radnica pera” i „un’umile scribacchino // skromno piskaralo” (Franchi 1907: 144-147). Takva kombinacija intimnog lirskog govora i autopoetičkog svjedočenja korespondira s onime što Elaine Showalter opisuje kao prijelaz prema autonomnoj poetici ženskog pisma („female“ faza), utemeljenoj na ženskom iskustvu kao izvoru umjetnosti (Showalter 1977: 11-13).

Usporedba triju priloga pokazuje kako *Varietas* uokviruje ženski glas između intimnog, reprezentativnog i reportažnog registra. Virginia Piatti-Tango u pjesmi „Se non son bella...” [„Ako nisam lijepa...”] ironično razgrađuje normativni ideal ljepote: lirski subjekt priznaje „No, non son bella... me ’l ripete lo specchio // Ne, nisam lijepa... to mi često govori ogledalo.” (Piatti-Tango 1912: 113) – ogledalo djeluje kao uređaj društvenog nadzora koji vraća propisanu sliku „ženskosti”; intimna gesta autoprocjene tako prelazi u retoričku subverziju. Pjesma je potom preuzeta i u *La Riviera Ligure* (rujan 1912), gdje se autorica potpisuje pseudonimom Agar, što dodatno upućuje na strategije javnog nastupa i moduliranja autorstva (*La Riviera Ligure* 1912). Teorijski, taj pomak od priznanja prema pisanju razlike podudara se s konceptom *écriture féminine* – upisa ženskog iskustva u jezik kao ritma, figure i stila (Cixous 1976: 881-882).

Druga se linija vidljivosti artikulira u reprezentativnim i transnacionalnim tekstovima. U posveti „A Carmen Sylva” [„Carmen Sylvi”] Vittoria Aganoor oblikuje ures svjetlosnoga vijenca oko figure kraljice pjesnikinje Elizabete Rumunjske: „Fiore di luce, Carmen, sul tuo nome / vibra un sospiro d’arpe e di viole... // Cvijet svjetlosti, Carmen, na tvome imenu / treperi uzdah harfi i viola...” (Aganoor 1906: 811) – mapirajući mrežu ženskog simboličkog autoriteta preko nacionalnih granica. Nasuprot toj svečanoj ikonizaciji Cesarina Lupati u eseju „La donna all’Esposizione di Milano” [„Žena na Milanskoj izložbi”] registrira djelatnu prisutnost žena na modernoj izložbi – od kulturnih do gospodarskih uloga – čime se ženska javnost normalizira u diskursu modernoga grada (Lupati 1906: 990-994).

Dakle, *Varietas* povezuje poetiku intimnog otklona (Piatti-Tango/Agar), transnacionalni *hommage* (Aganoor) i svakodnevnu javnost (Lupati), što je tipično za kulturnu medijaciju obiteljske ilustrirane periodike Franchini i Soldani 2004; Invitto 1980); u tom se polju može čitati i ono što Cixous označuje kao upis ženske razlike u tekst (Cixous 1976: 878).

Treći je modalitet vidljivosti recepcija – način na koji muški kritičari u časopisu oblikuju čitanje i vrednovanje spisateljica (i, šire, glumica). Paradigmatičan je osvrt Giannina Antona-Traversija na Neerin roman *Crevalcore* (1907), u kojem kritičar registrira estetski obrat: „Con questo romanzo, Neera abbandona il suo ambiente consueto di realismo borghese, e si rivela poeta // Ovim romanom Neera napušta svoje uobičajeno građansko-realističko okruženje i pokazuje se pjesnikinjom.” Autoričinu maštu dodatno opisuje kao „fantasia... fluida, pronta, continua, dominatrice // mašta... protočna, spremna, neprekidna, vladajuća” (Antona-Traversi 1907: 763-764). Takva valorizacija resemantizira žensko pisanje izvan didaktičko-moralnog okvira i sugerira autonomizaciju ženskoga pisma kao estetske prakse. Istodobno, u kritičkom diskursu traje napetost spram binarnih obrazaca „anđela” i „čudovišta” (Gilbert i Gubar 1979: 812-813), koje *Varietas* nerijetko ironijski razgrađuje.

U istim godištima *Varietas* sustavno gradi modno-estetski i kazališni diskurs kao sastavnice kulturne modernosti. U rubrici „Moda, arte ed industria” [„Moda, umjetnost i industrija”] (1904) autorica pod imenom Fidelia mapira trokut industrija-umjetnost-kritika te jasno zahtijeva suradnju sudionika radi oblikovanja „nacionalnog stila”, pri čemu se moda razumije kao kulturna, a ne samo dekorativna praksa (Fidelia 1904: 328-329). Dvije godine poslije esej „Verso l'impero” [„Prema imperiju”] teorijski pozicionira odnos napoleonskoga *empire*-stila i secesijskoga *liberty*-stila, tvrdeći da „I due stili si rassomigliano... entrambi conciliano igiene e venustà // Dva si stila međusobno sličie... oba usuglašavaju higijenu i ljepotu” te zaključuje poticajem „Verso l'Impero torniamo pure, come verso la bellezza... // Vratimo se stilu imperija čiste, kao i ljepoti...” (Fidelia 1906: 98). U istom siječanjskom svesku Riccardo Sonzogno valorizira glumicu Irmu Gramaticu kao ženu umjetnicu „po mjeri modernosti”, naglašavajući prirodnost, unutarstvu suptilnost i discipliniranu ekspresivnost: „Mai non vidi nulla di così bello, di così naturale al teatro... indimenticabile. // Nikada nisam vidio ništa tako lijepo, tako prirodno u kazalištu... nezaboravno.”; „Ella ci svela le femminilità nell'essenza più schietta... // Ona nam otkriva ženstvenost u njezinoj

najčišćoj biti...”; „...apre una nuova via all’arte. // ...otvara novu putanju umjetnosti.” (Sonzogno 1906: 19-21). Promatrani u sklopu istoga medija prilozi pokazuju kako *Varietas* spaja estetiku svakodnevice (higijena/stil, industrija/umjetnost) i estetiku scenskoga izraza, konvergirajući prema modernističkoj ideji ugladene funkcionalnosti i autentičnog izraza te pritom profilira žensku vidljivost u polju mode i kazališta.

U trima modalitetima (autorski prilozi — kritičko/novinarsko pisanje autorica — recepcija) *Varietas* ne pruža samo vidljivost nego potiče unutarnji dijalog između autorskih ženskih glasova, ženske kritike i muške recepcije. U tom se spoju ostvaruje spektralnost ženskoga pisma: od autorskoga samoopisa i transnacionalnih *hommagea*, preko kritike „iznutra“, do raščlambe društvenih stereotipa i javne uloge žena. Tako se časopis potvrđuje kao važan čimbenik kulturne medijacije u ranom dvadesetom stoljeću, mjesto gdje se ženski tekstovi ne samo objavljuju nego i tumače, preusmjeravaju i institucionalno priznaju.

4. ZAKLJUČAK

Analiza časopisa *Varietas. Casa e famiglia* pokazuje da je, unatoč obiteljskom i popularnom profilu, mjesečnik mogao djelovati kao važan posrednički prostor između kulturnoga i književnoga polja ranoga *novecenta*.¹¹ Na temelju triju prepoznatih modaliteta ženskoga sudjelovanja – autorskih književnih priloga, publicističko-kritičkih zapisa i recepcijskih osvrta – može se pretpostaviti postojanje dinamičnoga sustava interakcija u kojem se poetski glas, samorefleksija i kritičko vrednovanje preklapaju i uzajamno legitimiraju.

U tom se okviru lirika Ade Negri i autopoetičko svjedočenje u razgovoru s Annom Franchi, gdje se autorica samoodređuje kao „operaia della penna // radnica pera”, mogu promatrati kao paradigmatički par: tekst i metatekst koji istodobno afirmiraju radni, disciplinirani pojam ženskoga pisma i njegovu estetsku samosvojnost (Franchi 1907: 144; usp. Showalter 1977: 11-13). Recepcija Neerina romana Crevalcore u kritici Giannina Antona-Traversija dodatno ilustrira takav pomak: isticanjem „poetske”

11 Iako konkretna istraživanja čitateljske recepcije *Varietasa* zasad izostaju, struktura rubrika (pisma čitatelja, nagradni natječaji, rubrike o domaćinstvu i odgoju) upućuje na urbano i srednjoklasno čitateljstvo, što se podudara s publikom sličnih ilustriranih časopisa toga razdoblja (usp. Plebani 2019).

komponente proznoga glasa i „protočne, neprekidne, vladajuće” mašte otvara se muški čitateljski horizont prema estetskoj specifičnosti autorice (Antona-Traversi 1907: 763-764). Ironijski registar Virginije Piatti (Agar), primjerice u pjesmi „Se non son bella...”, pokazuje kako se individualna introspekcija pretvara u subverziju normativnih očekivanja o ženskoj pojavnosti i ulozi; taj se pomak može čitati kroz koncept *écriture féminine* kao upisivanja ženske razlike u jezik i tekst, gdje „žensko” nije samo tema nego i način govora te stilističko-retorička gesta (Piatti-Tango 1912: 113; Cixous 1976: 881-882). Vittoria Aganoor u posveti „A Carmen Sylva” ilustrira transnacionalnu dimenziju ženskih mreža simboličke razmjene, dok Cesarina Lupati u eseju o Milanskoj izložbi bilježi operativnu prisutnost žena u javnosti. U tom se smislu *Varietas* može sagledati kao medij koji, uz reprezentativni (*hommage*) i svakodnevni (reportažni) oblik ženske vidljivosti, pridonosi artikulaciji novih prostora kulturne participacije (Aganoor 1906: 811; Lupati 1906: 990-994).

Posebno je značajna institucionalizacija ženskoga kritičkog glasa: recenzija Enrice Grasso „Una pittrice” spaja estetsku prosudbu s implicitnom korekcijom „suzdržanosti” talijanske kritike prema umjetnicama, čime se unutar istoga medija otvara prostor dijaloga između ženskih i muških čitateljskih pozicija (Grasso 1910: 503-507). Na taj se način *Varietas* ne ograničava na objavu autorskih priloga, nego i potiče proces redefiniranja kriterija književnoga i kulturnoga vrednovanja (Gilbert i Gubar 1979: 812-813).

Naposljetku, uvrštavanje Grazije Deledde, buduće nobelovke, s pripovijetkom „Il Natale di un malato” dovodi u pitanje dihotomiju između „popularnog” i „kanonskog”. Takav spoj popularne i afirmirane književne produkcije upućuje na mogućnost da je *Varietas*, barem u promatranom razdoblju, funkcionirao kao eksperimentalni prostor kulturne integracije ženskih glasova, prostor koji istodobno reflektira društvene promjene i preobražaje estetskih paradigmi u Italiji početkom 20. stoljeća (Deledda 1906a: 109-113).

POPIS LITERATURE

Aganoor, Vittoria (1906). A Carmen Sylva. *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. III, n. 29 (settembre), 811. Milano.

Alesi, Donatella (2001). La Donna, 1904–1915. Un progetto giornalistico femminile di primo Novecento, *Italia contemporanea*, 222, 43-63.

APICE – Centro di Ricerca (Università di Milano) (s. a.). “Biblioteca Sonzogno.” Dostupno na: <https://www.apice.unimi.it/collezioni/biblioteca-sonzogno/> (pristupljeno 11. 9. 2025).

Antona-Traversi, Giannino (1907). L'ultimo libro di una grande scrittrice. *Crevalcore* — romanzo di Neera, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. IV, n. 41 (settembre), 763-764. Milano.

Arslan, Antonia (1998). *Dame, galline e regine: la scrittura femminile italiana fra '800 e '900*. Milano: Edizioni Angelo Guerrini.

BNC Roma – Emeroteca digitale (s. a.). *Varietas* — rezultati pretraživanja. Dostupno na: http://digitale.bnc.roma.sbn.it/tecadigitale/ricerca?searchFld=varietas&searchType=simple&paginate_pageNum=1 (pristupljeno 11. 9. 2025).

Braidense – Emeroteca Digitale (s. a.). *La Lettura* – Emeroteca Digitale (godište 1910: ≈ 1.187 str.). Dostupno na: https://www.braidense.it/emeroteca_digitale (pristupljeno 11. 9. 2025).

Cixous, Hélène (1976). The Laugh of the Medusa, *Signs*, 1(4), 875-893.

Deledda, Grazia (1906a). Il Natale di un malato, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. III, n. 22 (1 febbraio), 109-113. Milano.

Deledda, Grazia (1906b). Novella sentimentale, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. III, n. 32 (dicembre), 1067-1076. Milano.

Fidelia (1904). Moda, arte ed industria, *Varietas. Rivista illustrata*, a. I, n. 7 (novembre), 328-329. Milano.

Fidelia (1906). Verso l'impero, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. III, n. 21 (gennaio), 98. Milano.

Ferretti, Massimo (2009). *Emporium (1895–1964)*. Pisa: Edizioni della Scuola Normale Superiore.

Franchi, Anna (1907). Una conversazione con Ada Negri, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. IV, n. 34 (febbraio), 144-147. Milano.

Franchini, Silvia; Simonetta Soldani (2004). *Donne e giornalismo. Percorsi e presenze nell'Italia dell'Ottocento e del Novecento*. FrancoAngeli, Milano.

Gilbert, Sandra M.; Susan Gubar (1979). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press, New Haven.

Grasso, Enrica (1910). Una pittrice, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. VII, n. 76 (agosto), 503-507. Milano.

Habrle, Tanja (2025, u tisku). *Enrica Grasso: poetika i angažman u časopisima talijanskoga književnog kruga*. Sveučilište Jurja Dobrile, Pula.

Invitto, Giovanni (ur.) (1980). *La mediazione culturale. Riviste italiane del Novecento*. Lecce: Milella.

La Riviera Ligure (1912). Se non son bella... [Agar = Virginia Piatti], *La Riviera Ligure*, rujan 1912.

Lupati, Cesarina (1906). La donna all'Esposizione di Milano, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. III, n. 31 (1906), 990-994. Milano.

Mason, Stuart [C. S. Millard] (1914). *The Bibliography of Oscar Wilde*. London: T. Werner Laurie. Dostupno na: <https://www.gutenberg.org/files/33689/33689-h/33689-h.htm#Italian> (pristupljeno 11. 9. 2025).

Negri, Ada (1906). La vasca, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. III, n. 32 (dicembre), 1082. Milano.

Plebani, Paola (2019). *Le riviste femminili italiane: storia e analisi*. FrancoAngeli, Milano.

Piatti-Tango, Virginia (Agar) (1912). „Se non son bella...” *Varietas. Casa e famiglia*, a. IX, n. 96 (aprile), 113. Milano.

Rosselli, Amelia (1904). La coppia Lilliput, *Varietas. Rivista illustrata*, Anno I, n. 7 (novembre), str. n. n. [paginacija u digitalnom otisku neoznačena; prilog na početku broja].

Rasy, Elisabetta (2020). *Le donne e la letteratura*, Donzelli, Roma.

SBN-FVG, Polo SBHU/SBMF (s. a.). Kataloški zapis za *Varietas* (serijski opis; promjene naslova i periodičnosti).

SKPU – Sveučilišna knjižnica u Puli, Zavičajna zbirka „Historica” (s. a.). Primjerci časopisa *Varietas* (fizički fond).

Showalter, Elaine (1977). *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*, Princeton University Press, Princeton.

Sonzogno, Riccardo (1906). Irma Gramatica, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. III, n. 21 (gennaio), 18-21. Milano.

Varietas (1904). Ai Lettori, *Varietas. Rivista illustrata*, a. I, n. 1 (maggio), 3-4. Milano.

Varietas (1910). Cosa sarà Varietas nel 1910, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. VII, n. 69 (gennaio), 1-3. Milano.

Varietas (1910). I collaboratori di VARIETAS, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, Anno VII, n. 69 (gennaio), 1-3.

Varietas (1910). I collaboratori di VARIETAS, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, Anno VII, n. 69 (gennaio), 1-3.

Varietas (1910). Sommario, uredničke rubrike, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, a. VII, n. 69 (gennaio), 2. Milano.

Varietas (1910). Le pagine musicali di VARIETAS, *Varietas. Rivista mensile illustrata*, Anno VII, n. 69 (gennaio), 3.

Varietas (1910). La redazione / I collaborator, [portretne ploče], *Varietas. Rivista mensile illustrata*, Anno VII, n. 69 (gennaio), 4-8.

RIASSUNTO**AUTORIALITÀ FEMMINILE NELLA RIVISTA VARIETAS
(1904–1912): PRESENZA, CONTRIBUTI, RICEZIONE E
MEDIAZIONE CULTURALE**

Il saggio analizza la presenza e la pubblicazione di scrittrici nel mensile illustrato *Varietas. Casa e famiglia* (1904–1912), periodico familiare rappresentativo in Italia all’inizio del XX secolo. Pur non essendo una rivista femminile specializzata, *Varietas* si apre alla collaborazione di scrittrici e giornaliste, contribuendo alla visibilità culturale dell’autorialità femminile nello spazio pubblico. Sulla base delle fonti primarie della collezione digitale della Biblioteca Nazionale Centrale di Roma e degli esemplari conservati presso la Biblioteca Universitaria di Pola, lo studio mette in luce diversi modalità di partecipazione femminile: la produzione letteraria (Ada Negri, Vittoria Aganoor, Grazia Deledda, Virginia Piatti Tango/Agar), i contributi giornalistico-pubblicistici e moda-estetici (Anna Franchi, Enrica Grasso, Cesarina Lupati, Fidelia), nonché i riscontri recezionali dei contemporanei uomini (Giannino Antona-Traversi su Neera; Riccardo Sonzogno su Irma Gramatica). Il lavoro presenta citazioni bilingui (it // hr): i passi originali in italiano sono tratti dalla rivista, mentre le traduzioni croate sono dell’autrice. Tali citazioni attestano che le autrici in *Varietas* operano come poetesse, narratrici, critiche e protagoniste dei dibattiti teatrali-letterari, mentre i critici uomini co-costruiscono il quadro della loro valorizzazione pubblica. L’analisi mostra che la rivista funziona come spazio di mediazione culturale in cui le voci femminili si integrano nel più ampio contesto letterario e sociale degli inizi del XX secolo.

Parole chiave: *Varietas*, periodico familiare illustrato, autorialità femminile, scrittrici, mediazione culturale, ricezione, moda e teatro, Sonzogno

---

SUMMARY

FEMALE AUTHORSHIP IN VARIETAS MAGAZINE (1904–1912): PRESENCE, CONTRIBUTIONS, RECEPTION, AND CULTURAL MEDIATION

The article examines the presence and publication of women writers in the illustrated monthly *Varietas. Casa e famiglia* (1904–1912), a representative family periodical in early-twentieth-century Italy. Although not a specialised women's magazine, *Varietas* opened itself to contributions by women writers and journalists, thereby enhancing the cultural visibility of female authorship in the public sphere. Drawing on primary sources from the digital collection of the National Central Library of Rome and on copies held at the University Library of Pula, the study highlights several forms of women's participation: literary production (Ada Negri, Vittoria Aganoor, Grazia Deledda, Virginia PiattiTango/Agar), journalistic-publicistic and fashion-aesthetic pieces (Anna Franchi, Enrica Grasso, Cesarina Lupati, Fidelia), as well as contemporaneous male reception (Giannino Antona-Traversi on Neera; Riccardo Sonzogno on Irma Gramatica). The article presents bilingual quotations (it // hr): the original Italian passages are taken from the magazine, while the Croatian translations are by the author. These citations demonstrate that the women featured in *Varietas* act as poets, narrators, critics, and protagonists in theatrical-literary debates, while male critics co-construct the framework of their public valorisation. The analysis shows that the magazine functions as a space of cultural mediation in which female voices are integrated into the broader literary and social context of the early twentieth century.

Keywords: *Varietas*, illustrated family periodical, female authorship, women writers; cultural mediation, reception, fashion and theatre, Sonzogno